

ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ (1934-1990)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਨਵੰਬਰ, 1934 ਈ: ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਜੰਡਾਲੀ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਐੱਮ. ਏ. ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਵਿਦੇਸ਼ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਦਰਦ ਅਤੇ ਵੇਦਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਕਲਾਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਦੁੱਦ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।

‘ਬੋਲੀ ਧਰਤੀ’, ‘ਉਸ ਪਾਰ’, ‘ਕਾਇਆ ਕਲਪ’, ‘ਸਾਨੇ ਪੰਜਾਬ’ ਆਦਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ‘ਉਸ ਪਾਰ’ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਮੜੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਮੜੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ’ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਵੱਸੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਥੇ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁਸਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਪਦਾਰਥਿਕ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕੱਲੇਪਣ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਏਨਾ ਸੁੱਖ-ਅਰਾਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਬੇਅਰਾਮ ਤੇ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ-ਪਾਤਰ ਮਾਸੀ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਵੱਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ ਤਰਲ-ਮਿੰਨਤਾ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਸੁੱਖ-ਆਰਾਮ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਾਸੀ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸਰੂਫ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੰਝ ਮਾਸੀ ਅਜਿਹੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਘੋਰ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਇੰਡੀਆ ਵਾਪਸ ਭਿਜਵਾ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ‘ਇਹ ਤਾਂ ਮੜੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ੈਅ ਏ। ਮੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਧੁੱਪ ਆਂਦੀ ਏ, ਵਾ ਵਗਦੀ ਏ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਚਹਿਕਦੇ ਨੇ...।’

* * * * *

ਮੜੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ

- ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ

ਹਾਲੀ ਮਸਾਂ ਨੌਂ ਵੱਜੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇੰਨੇ ਸਵਖਤੇ । ਹੌਲ ਜਿਹਾ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸੁੱਖ ਹੋਵੇ-ਪਤਨੀ, ਨੂੰਹ, ਪੁੱਤ, ਧੀ ਰਾਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹੋਣ। ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਬੋਲ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਸੁੱਖ ਰੱਖੀ!" ... ਤੇ ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਚੁੱਕਿਆ,

"ਹੈਲੋ!"

"ਬੇਟਾ, ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਆਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਸਕਨੈਂ?"

"ਕਿਉਂ ਨੀ ਮਾਸੀ ਜੀ? ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਂ ਨਾ ਆਵਾਂ। ਉੱਥੇ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ?"

"ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੇਟਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਆਂ।"

"ਬਸ ਹੁਣੇ ਆਇਆ।"

ਆਖ ਮੈਂ ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਸੀ ਤੂੰ ਖੂਬ ਕਹੀ। ਕੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੋਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਉਦਾਸ ਹੋਵੇ? ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਕਰੇ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਪੱਕਣੀ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸੰਸਾ ਹੋਵੇ, ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਉਹਦੀ ਮਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਰੋਟੀ ਨਾ ਪੱਕਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਰੂਹ ਤੜਫ-ਤੜਫ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਮਾਸੀ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਆਪ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਾਸੀ ਦਾ ਪੁੱਤ, ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਇੰਡੀਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਸੀ ਜਾਣੀ ਉਹਦੀ ਮਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੱਤੀਆਂ-ਤੱਤੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗੀ:

"ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਣਿਆ! ਤੈਨੂੰ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ, ਵਲਾਇਤ ਰਹਿੰਦੇ ਨੂੰ। ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਜੰਮੇ, ਪਲੇ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋਏ। ਰੰਨ ਦਾ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਏਂ ਨਾ! ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਕਿੰਨੀ-ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਬੁਲਾਈਆਂ। ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ-ਹਯਾ ਨੀ? ਆਂਢਣਾਂ-ਗੁਆਂਢਣਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੋਲੀ ਮਾਰਦੀਆਂ ਨੇ। ਕੀ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਵਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ? ਮਾਂਵਾਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨੀ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਤੇਰਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਿਆ, ਜਨਮ-ਪੀੜਾਂ ਸਹੀਆਂ, ਤੇਰਾ ਗੰਦ ਹੁੰਝਿਆ, ਆਪ ਗਿੱਲੇ ਥਾਂ ਪਈ ਤੈਨੂੰ ਸੁੱਕੇ ਥਾਂ ਪਾਇਆ ਪਰ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੀ ਵਿਖਾਇਆ। ... ਉਂ, ਉਂ, ... ਉਂ! ... ਉਹ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।"

ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਖਾਹਿਸ ਸੁਣ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗ, ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ ਤੇ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾ ਆਖਣ ਲੱਗਿਆ, "ਬੀਬੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਪਤਾ ਨੀ ਕਦੋਂ ਆਵੇਗੀ। ਇੰਝ ਘੇਰ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਿਵੇਂ ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਖੇਤ 'ਚੋਂ ਸਹਾ ਕੱਢਣਾ ਹੋਵੇ। ਤੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣਾ ਈ? ਬੱਸ ਗੱਲ ਖਤਮ। ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ।"

ਤੇ ਮਾਸੀ ਜਾਣੀ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਦੀ ਮਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆ ਗਈ। ਹਾਂ, ਉਸ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਕੋਲ ਦੋਹਰ-ਤਿਹਰ ਲਾ ਦੱਸਿਆ, "ਭੈਣੋਂ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅੱਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਪੰਜੇ ਸਰਵਣ ਨੇ।"

ਵਲਾਇਤ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਸਾਰ, ਪਹਿਲੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਤੇ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਬਿੰਦੂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ

ਤਿੰਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਮਹਿਮਾਨ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਸੌਂਦਿਆ। ਕਿਆ ਬਾਤਾਂ ਸਨ ਮਾਸੀ ਦੀਆਂ। ਏਨੀ ਸੋਹਣੀ ਔਰਤ। ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਖਾਂ, 'ਤੂੰ ਬਈ, ਕੀਹਦੇ 'ਤੇ ਗਿਐਂ ? ਕਣਕ 'ਚ ਕਾਂਗਿਆਰੀ।'

ਮਾਸੀ ਕੀ ਸੀ, ਕਮਾਲ ਸੀ। ਪੰਜ ਫੁੱਟ ਚਾਰ ਇੰਚ ਲੰਮੀ। ਨਾ ਮੋਟੀ ਨਾ ਸੋਟੀ। ਵਾਲ ਬਹੁਤੇ ਚਿੱਟੇ ਕੂਲੇ ਤੇ ਚਮਕੀਲੇ, ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਤਿੱਖਾ ਨੱਕ। ਸਭ ਤੋਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸਨ ਬੁੱਲ੍ਹ-ਪਤਲੇ ਮਹੀਨ ਤੇ ਕੂਲੇ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਦ ਮਲ-ਮਲ ਪਾਲੇ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਏ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਨਮਸਤੇ ਬੁਲਾਈ। ਮਾਸੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਹਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾਉਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, 'ਬੀਬੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਆਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਮੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜਿਊਂਦੇ ਨੇ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਬੀ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਐਂ..... ਬਲਵੰਤ ਯਾਰ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨੀ ਲਿਆਂਦਾ ?' ਮੈਂ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਨਾ ਵੇਖ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

'ਉਹ ਯਾਰ, ਸਾਡੇ ਆਖੇ ਨੀ ਲਗਦੇ। ਆਏ ਨੀ।' ਬਲਵੰਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਫੜਾਕ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਗੱਲ ਮਾਰਦਾ ਸੀ।

'ਨਹੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਏ। ਲੜਕਾ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰੈਂਡਾਂ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਐ। ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ। ਬੋਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੇ।' ਪਤਨੀ ਨੇ ਪੜਦਾ ਪਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਮਾਂ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਮਿਲਣੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਸੀ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਦਰਅਸਲ ਉਹਦੇ ਇੱਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦ-ਵੰਝਿਆ, ਡਿੰਗੀ ਆਦਿਕ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਨੋਟ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਉੱਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਲਗਦੇ ਹੋ।'

'ਹਾਂ ਧੀਏ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀਓਂ।'

'ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਨੇ।'

'ਫਿਰ ਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਭਣੇਵੀਂ ਹੋਈ ਕਿ।'

'ਹਾਂ, ਮਾਸੀ ਜੀ।'

ਪਹਿਲੀ ਮਿਲਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਡਾ ਮਾਸੀ ਨਾਲ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਸੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, 'ਵੇਖੋ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਆਂ। ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਸ਼ੌਧ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨੌਂ-ਦਸ ਵਜੇ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਆਂ। ਘਰ ਪਰਤ ਅੱਧ-ਸੁੱਤੇ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਆਪ ਹੀ ਲਾਉਣਾ ਏ। ਜੇ ਕਦੀ ਉਦਾਸ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਖਬਰ-ਸਾਰ ਲੈ ਲੈਣਗੇ। ਬੰਦੇ ਚੰਗੇ ਨੇ। ਨਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਵਕਤ ਏ।'

'ਕਿਉਂ ਪੁੱਤਰ, ਕੋਈ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ?'..... ਮਾਸੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਨੀ ਮਰਦੇ। ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕ ਨੇ। ਨੌਂ ਵਜੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਘਰ। ਸਨਿੱਚਰ, ਐਤ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਦੋ ਛੁੱਟੀਆਂ। ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਂ ਵਿਹਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।'

ਮਾਸੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਹੁਤ ਮਿਲਾਪੜਾ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੁੱਲ ਹੀ ਲੈ ਲਏ। ਅਗਲਾ ਐਤਵਾਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਵੇਗੇ ਕਿ ਮੰਦਰ ?

ਮਾਸੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਪੁੱਤਰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨੀ ਦੋਵੇਂ ਥਾਂ ਚਲੇ ਚੱਲਾਂਗੇ। ਸਵੇਰੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ, ਸ਼ਾਮੀਂ ਮੰਦਰ।'

ਮਾਸੀ ਜੀ, ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਲੋਕ ਤਾਂ ਘੱਟ ਹੀ ਵੇਖੇ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਮੰਦਰ ਦੋਹਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਜਾਣ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਨਹੀਂ ਬੇਟਾ, ਇਹ ਫਰਕ ਵਾਲੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਚੱਲੀ ਏ। ਉੱਧਰ ਸਾਡੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਉਹ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਾਂਦੇ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਮਾਸੀ ਦੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀ ਨੇਕ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀਲ ਲਿਆ। 'ਬਗ਼ੀਚੀ ਵਿੱਚ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬਗ਼ੀਚੀ ਦੀ ਆਭਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,' ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ।

ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਮੰਦਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਬਲਵੰਤ ਤੇ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, 'ਬਈ, ਮਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਐ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਕਰੋ।' ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਨੇ ਫਿਰ ਖਰੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ! ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਵਿਹਲੇ ਮਿਲਦੇ ਨੇ। ਉਹੀ ਸਮਾਂ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੁਰਗ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨ੍ਰਾ-ਧੋ ਲੈਂਦੇ ਆਂ, ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਤਾਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਸੌਂ ਲੈਂਦੇ ਆਂ। ਇਹ ਸੁਰਗ ਸਾਥੋਂ ਨਾ ਖੋਹੋ।'।

'ਠੀਕ ਐ, ਨਹੀਂ ਖੋਂਹਦਾ। ਤੂੰ ਬਈ ਅਨੰਤ ? ਚੱਲ ਮੰਦਰ, ਗੁਰਦਵਾਰੇ, ਯਾਰ ! ਮਾੜੀ-ਮੋਟੀ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ।' ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ।

'ਸੋਰੀ ਅੰਕਲ ਜੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰੈਂਡਾਂ ਨਾਲ ਆਲਰੈਡੀ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਐ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਬਹੁਤ ਬੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।'।

'ਤੂੰ ਭਾਈ ਅਨੀਤਾ ?'

'ਮੈਂ ਅੰਕਲ ਜੀ, ਅੱਜ ਟੈਲੀ ਵੇਖਣੈ।'।

'ਤੂੰ ਭਾਈ ਮੀਰਾ?'... ਅਖ਼ੀਰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਲੀਮਾਣਸ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

ਮੈਂ ਅੰਕਲ ਜੀ, ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਾਈਡ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ? ਮੈਨੂੰ ਮੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਨੀ ਲਗਦਾ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਾ ਸਮਝ ਆਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਘਰ ਹੀ ਠਹਿਰਾਂਗੀ ਤੇ ਮੰਮੀ ਦੀ ਹੈਲਪ ਕਰਾਂਗੀ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਖੋ ਤਾਂ ਚਲਦੀ ਹਾਂ।'।

'ਨਹੀਂ ਬੇਟਾ, ਤੂੰ ਘਰ ਹੀ ਰਹਿ। ਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਐ। ... ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤੀਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ, ਉੱਥੇ ਖ਼ੈਰ ਕਰਮ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੀ ਚੰਗੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਨੇ..... ਅੱਛਾ, ਸਾਸਰੀ ਕਾਲ ਤੇ ਨਸਮਤੇ ... ਅਸੀਂ ਚੱਲੇ।'।

ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਮਾਸੀ ਪੁਰਾਣੇ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋਚਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬੁਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਤੁਰੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਮਾਸੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਗਈ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਦੋ ਬੋਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਣੇ, ਮੁੜ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, 'ਲੰਗਰ ਕਿੱਧਰ ਐ, ਧੀਏ?' ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈ। ਮਾਸੀ ਨੇ ਏਪ੍ਰਨ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਸ ਕਰਮ ਦਾ ਅਸਰ ਆਮ ਸੇਵਕਾਂ 'ਤੇ ਤਾਂ ਪੈਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਤੇ ਵੀ ਪਿਆ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ 'ਤੇ ਆਮ ਸੇਵਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਘੱਟ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰੋ। ਇਹੋ-ਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਆਬਾਦ ਨੇ। ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਖਦਾਂ ਉਹਦੇ ਉੱਲਾਂ ਉੱਠ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੀ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਵਾਂਗ ਸਪਸ਼ਟ ਬੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਮਾਸੀ ਨੇ ਭਜਨ ਗਾਏ ਤੇ ਪੂੜਾਂ ਪੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਇੰਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣੀ ਕੀਤੀ, ‘‘ਅਰੇ ਭਾਈ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋ ਹਰ ਵੀਕ ਲੇ ਕਰ ਆਇਆ ਕਰੋ। ਅੱਛੇ ਭਜਨ ਗਾਨੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਮਿਲਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ।’’

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਬੱਸ ਮਹਾਂ-ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਤੇ ਇੰਡੀਆ ਦੀਆਂ ਕੁਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

‘‘ਬੇਟਾ, ਵੇਖਣ ਤੇ ਸੁਣਨ ’ਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਐ। ਜੇ ਸੁਰਗ ਕਿਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਅਰਪੋਰਟ ’ਤੇ ਉੱਤਰੀ ਤਾਂ ਏਨੇ ਗੋਰੇ-ਚਿੱਟੇ ਲੋਕ ਤੇ ਏਨੀ ਸਫਾਈ ਵੇਖ, ਮੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਗਈਆਂ। ਏਨੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਤੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀਆਂ ਸੜਕਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਜੀਭ ਨਾਲ ਚੱਟ ਲਵੇਂ। ਕੋਈ ਹਾਰਨ ਨਹੀਂ ਵਜਾਂਦਾ। ਇੰਡੀਆ ’ਚ ਤਾਂ ਬੱਸਾਂ-ਟਰੱਕਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਨਾ ਦੇ ਪੜਦੇ ਪਾੜ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਤੇ ਗੰਦ ? ਤੋਬਾ-ਤੋਬਾ!’’

ਅੱਜ ਮੇਰਾ ਬਲਵੰਤ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਤੋਂ ਮੱਖਣ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਪਨੀਰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੁਫਤ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਹਨੀ ਆਂ ਕਿ ਸੁਰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਏਨੀਆਂ ਨੇਅਮਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ਨਾਲੇ ਪੁੱਤਰ, ਸੁਰਗ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਏ। ਵਾਹ-ਵਾਹ ! ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਐਵੇਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਨਾ ਦੁਨੀਆ ’ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ

ਪਰ ਮਾਸੀ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਰਜਰੀਨ ਖਾਂਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਮੋਟੇ ਨਾ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਦੁੱਧ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚਰਬੀ ਵਧਾਉਂਦਾ ਏ। ਇਸੇ ਲਈ ਘੱਟ ਕਰੀਮ ਵਾਲਾ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦੇ ਆਂ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਆਖਿਆ।

ਮਾਸੀ, ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਝਈ ਲੈ ਕੇ ਪਈ, ‘‘ਤਾਂਹੀਉਂ ਤਾਂ ਫਾਂਕੜ ਪਈ ਲਗਦੀ ਏਂ। ਦੁੱਧ ਮੱਖਣ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ ’ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਵੇਦ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਾ ਮੇਰੀ ਧੀ, ਖਾਇਆ ਪੀਆ ਕਰ। ਇਹ ਜਿਹੜੀਆਂ ਤੇਰੇ ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਤਿੱਕਲ ’ਚ ਪੀੜਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਨਾ, ਜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਚੱਕੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਵੀਂ’’

ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਐ ਮਾਸੀ ਜੀ ਪਰ ਵੇਖੋ ਮੌਸਮ ਕਿੰਨਾ ਭੈੜਾ ਰਹਿੰਦੈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਅੰਦਰ ਤਾੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। . . . ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਲੱਗੀ। ਬੋਲੀ, ‘‘ਕੀ ਹੋਇਆ ਏ, ਮੌਸਮ ਨੂੰ ? ਗਰਮੀ ਦਾ ਤਾਂ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਏਥੇ। ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਗਰਮੀ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋ। ਤੋਬਾ ਮੇਰੇ ਰਾਮ ! ਇਨਸਾਨ ਸੁੱਕ ਕੇ ਕਾਲਾ ਭੂਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਿਆਈਆਂ ਫਟੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੀਕਰ ਢਿੱਡ ’ਚ ਗੋਡੇ ਲੈ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪੈਰ ਜ਼ਰਾ ਗਰਮ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਜ਼ਰਾ ਬਰਸਾਤਾਂ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਚਿੱਕੜ ਹੀ ਚਿੱਕੜ। ਮੱਛਰ ਏਨੇ ਕਿ ਹੁਣ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਘਰ-ਘਰ ਮਲੇਰੀਏ ਦੇ ਰੋਗੀ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਅੰਦਰ ਕਿਉਂ ਤਾੜੇ ਰਹੋ ? ਏਨੇ ਸੋਹਣੇ ਮਕਾਨ ? ਗਲੀਚੇ। ਚੜ੍ਹੀ ਘੰਟੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ, ਭਾਵੇਂ ਚੁਬੱਚੇ ਭਰ-ਭਰ ਨਹਾਵੇ। ਗੈਸ ਦੇ ਹੀਟਰ ਤੇ ਕੁੱਕਰ। ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਵੀਡੀਓ ਤੇ ਕਮਰੇ-ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰਾਂ, ਬਾਹਰ ਕਾਰਾਂ। ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਜੇ ਹੋਣੇ। ਸੁਕਰ ਕਰ ਪੁੱਤਰ, ਸੁਕਰ। ਜੇ ਇੰਡੀਆ ’ਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਸਾਂ ਕਿਤੇ ਸਕੂਟਰੀ ਜੁੜਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਜੇ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ।’’

ਜਦੋਂ ਦੀ ਮਾਸੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਈ ਸੀ, ਹੋਰ ਦੀ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਇੱਥੋਂ ਤੀਕ ਦੀਵਾਨੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ‘‘ਬੇਟਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਜ਼ਰਾ ਝਿਜਕਦੀ ਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਮੌਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ। ਜੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਥੇ ਰੱਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਅੰਤਲੀ ਉਮਰ ਸੁਰਗ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਹੌਲ ਪੈਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਫਿਰ

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹਦੇ ਬਾਉ ਜੀ ਵੀ ਆ ਜਾਣਗੇ। ਸਾਡਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜਹਾਨ 'ਤੇ ਆਣਾ ਸੁਫਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਵੇ।'

ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਪਿਆ-ਪਿਆ ਅੱਕ ਗਿਆ। ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆ ਜਾਵੇ। ਮਾਸੀ ਜਿੱਥੇ ਖਲੋਤੀ ਸੀ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਆ ਗਈ। ਬੜੇ ਫਿਕਰ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, 'ਕੀ ਗੱਲ ਬੋਟਾ, ਠੀਕ ਤਾਂ ਹੋ ?'

'ਮਾਸੀ ਜੀ, ਬੁਖਾਰ ਸੀ ਜ਼ਰਾ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਚਲੋ ਛੁੱਟੀ ਹੀ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਆਂ ਪਰ ਇਹ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਰਗੀ ਚੁੱਪ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਐ। ਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਐ ? ਸੱਤ ਸਾਲ ਏਸ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਗੁਆਂਢੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨੀ ਆਇਆ। ਉਸ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਹੱਜ ਐ ਜਿੱਥੇ ਸੌ 'ਚੋਂ ਪਚੰਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ।'

ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, 'ਵੇਖ ਬੋਟਾ, ਉਂਝ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਪਰ ਤੂੰ ਮੜ੍ਹੀਆਂ-ਸਿਵਿਆਂ ਵਰਗੇ ਕੁਲਹਿਣੇ ਤੇ ਨਹਿਸ਼ ਬੋਲ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਕਰ। ਤੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ, ਤੇਰਾ ਪੁੱਤ, ਤੇਰੀ ਨੂੰਹ, ਤੇਰੀ ਧੀ-ਵੇਖ ਕਿੰਨਾ ਖੁਸ਼ ਪਰਿਵਾਰ ਏ ਤੇਰਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਸੁਰਗ 'ਚ ਬੈਠਾ ਏਂ। ਸੌ ਵਾਰ ਧਰਤੀ ਨਿਮਸ਼ਕਾਰ ਪੁੱਤਰ। ਜਿੱਥੇ ਤੀਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਏ, ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੋਕ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮਿਲਣਸਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਦੀ ਦੂਜੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਵਾਂਗ ਫਿਰਦੇ ਨੇ।... ਏਥੇ ਪੁੱਤਰ, ਬੜੀਆਂ ਬਹਾਰਾਂ ਨੇ। ਅਖਰੋਟ ਜੇਡੀ ਤਾਂ ਬਦਾਮ ਦੀ ਗਿਰੀ ਏ ਏਥੇ। ਕਾਜੂ, ਲੌਂਗ-ਲਾਚੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਰੁਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਨਾ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਰਗੇ ਬੋਲ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਕਰ।'

ਪਰ ਅੱਜ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ? ਉਹ ਤੇ ਉਦਾਸ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਹਾਈ ਐਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿੰਟਨ ਰੋਡ 'ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਣ-ਮਿਣ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਲਕੀ-ਹਲਕੀ ਧੁੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਦੀ ਝੁੰਬ ਮਾਰੀ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਇੰਝ ਖਲੋਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਆਦਮਖੋਰ ਦਿਉ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਹੋਵੇ। ਸਿਰਫ਼ ਘਰ ਖਲੋਤੇ ਸਨ, ਬੰਦੇ ਦੀ ਜਾਤ ਤੀਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਇੰਨੇ ਸੋਹਣੇ ਘਰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜਾਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿੰਨੇ ਭਿਆਨਕ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਲੀ ਛੱਤ ਦੀ ਟੀਸੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਪੰਛੀ ਨੇ ਧੌਣ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਚੁੱਪ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ ਤਾਂ ਮਾਸੀ ਨੇ ਇੱਕ ਦਮ ਬੁਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕਿਆ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਿਆ ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਹੱਥ ਟਿਕਿਆ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਜਾਨ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਥਰਥਰਾਹਟ। ਬਿਲਕੁਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਮਰੀ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੌਲੀ-ਦੇਣੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ।

ਮਾਸੀ ਜੀ! ਕੀ ਗੱਲ, ਬੁਝੇ-ਬੁਝੇ ਲੱਗਦੇ ਹੋ ?

ਬੱਸ ਉਸ ਦੇ ਦੀਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਉਡੀਕ ਸੀ। ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਮੈਂ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, 'ਮਾਸੀ ਜੀ, ਆਏਂ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕੀ ਗੱਲ ਐ ? ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।'

ਸੈਟੀ 'ਤੇ ਬਹਿ ਮਾਸੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਇੰਝ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੁੱਖ ਸੁੱਖਣੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਸੁੱਖ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵਾਂ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਉਸ ਦੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਮਾਸੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਪੁੱਤਰ ! ਤੂੰ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤੀਕ ਜੀਵੇਂ, ਤੇਰੀ ਭਾਗਵਾਨ, ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਜੀਣ ! ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰ। ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਖ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਇੰਡੀਆ ਭੇਜ ਦੇਵੇ।' ਇੰਝ ਆਖ ਮਾਸੀ ਮੁੜ ਜ਼ਾਹ-ਜ਼ਾਹ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਚਕਰਾ ਹੀ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, ‘‘ਰੈਂ ! ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਇੰਡੀਆ?’’ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਤੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥਕਦੇ । ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਾਊ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ, ਪੱਕੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕੀ ਗੱਲ ਬਲਵੰਤ, ਤੁਹਾਡੀ ਨੂੰਹ ਜਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਨੀ ਕੁਝ ਆਖਿਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ?’’

ਮਾਸੀ ਜ਼ਰਾ ਸੰਭਲੀ ਤੇ ਬੋਲੀ, ‘‘ਪੁੱਤਰ ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਇਹੀ ਏ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ । ਸਵੇਰੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਉਹ ਕਦੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਇੰਨੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਹਾਂ - ਹੁੰ ਕਰ ਛੱਡਦੇ ਨੇ। ਬਸ ਬੀਅਰ ਦਾਰੂ ਪੀ, ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਨਿਗਲ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਨੱਸ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਆਖਣੀਆਂ - ‘ਬੰਤ ਬੇਟਾ’ ਆਹ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਬਾਊ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ਵੀ। ... ਬੱਸ ਬੇਦਿਲੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਆਖ ਦੇਵੇਗਾ - ਬੀਬੀ, ਤੂੰ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦੇਵੀਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਏ ।’’

ਤੁਸੀਂ ਮਾਸੀ ਜੀ, ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੁਕਾਨ ‘ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਇਆ ਕਰੋ। ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਐ।... ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ‘ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸੁਝਾਉ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਾਸੀ ਹੱਸੀ - ਉਦਾਸ ਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਹਾਸਾ ! ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ‘‘ਵੇਖ ਪੁੱਤਰ, ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਦੂਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਇਹ ਕੋਈ ਨੌਂਹ ਏ ? ਇਸ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਕਲ ਹੀ ਇੰਡੀਅਨ ਏ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਗੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਏ। ਏਹਨੇ ਕਦੀ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨੀ ਲਾਇਆ। ਕਦੀ ਨੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬੀਬੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਜਾਂ ਮਾਣ-ਮਰਯਾਦਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਹੇ-ਕਹਾਏ ਮੈਨੂੰ ਦੁਕਾਨ ‘ਤੇ ਲੈ ਤਾਂ ਗਈ ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਖੁਰੇ ਜਿੰਨੀ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਘੰਟੇ ਤਾੜੀ ਰੱਖਿਆ। ਸਾਹ ਘੁਟ ਗਿਆ ਮੇਰਾ। ਔਂਤਰੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨੀ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਭਾਈ ।’’

ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦਿਲ ਪਰਚਾਇਆ ਕਰੋ। ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਵਿਆਜ ਪਿਆਰਾ ਹੁੰਦੈ ।

ਮਾਸੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਫਿਰ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਮੁਸਕਾਨ ਤੜਫੀ, ‘‘ਪੋਤੇ ਪੋਤੀਆਂ.... ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ‘ਚ ਨਹੀਂ। ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਬਾਹਰ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਜਦੋਂ ਘਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਟੈਲੀ ਦੁਆਲੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੰਨ-ਖਾਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਗਾਣੇ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਲੱਛਣ ਚੰਗੇ ਨੀ ਜਾਪਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਭੈੜੇ ਜਿਹੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੇਟ ਤੀਕ ਆਉਂਦੇ ਵੇਖਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਬਲਵੰਤ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਨੀ ਸਮਝੀ ਕਿ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪੌਲ-ਧੱਫਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਈ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ?’’

ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ?

ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ‘‘ਬੀਬੀ, ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਮੁੰਡੇ ਲੱਭਣ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪੇ ਲੱਭ ਲੈਣਗੀਆਂ’’ ਕੀ ਆਖਦੀ ਮੈਂ ? ‘ਬੱਸ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸੁਣ ਲਈ ਤੇ ਪੀ ਗਈ ਪਰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਰਿੱਝਦੀ ਰਹੀ। ਹੇ ਭਗਵਾਨ ! ਏਥੇ ਵੱਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ?’’

ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ, ‘‘ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਬਥੇਰੇ ਨੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਬਕਸੇ ਬਣਨਗੇ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਚੁਗਣੇ ਪੈਣਗੇ ਤੇ ਨਾ ਹਰਦਵਾਰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਲੋਕ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉੱਲੂਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕੋਈ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਕਰੇ।... ਬੜੀ ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਐ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਿਆ ਕਰੋ।’’

ਚੰਗੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਹੈਲੋ ਤੇ ਗੁੱਡ ਨੈਟ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦੀ ਏ। ਘੜੀ ਕੁ ਕਾਲਜੇ ਵਿੱਚ ਠੰਢ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਬੱਸ ਮੁੜ ਉਹੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਜਿਹੜੀ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਨਹੀਂ ਟੁਟਦੀ।

ਮਾਸੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਬੜਾ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਾਂ ਰੁਝੇਵਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਤਾਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਵਿਚਾਰੀ। ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪੁੱਛੀ-ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਖਾਣਾ ਬਣਾਇਆ ਕਰੋ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਸੁਆਦ ਲੈਣਗੇ, ਨਾਲੇ ਤੁਹਾਡਾ ਵਕਤ ਕੱਟ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ।

ਮਾਸੀ ਡਾਢੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, ਪੰਜੇ ਜਣਿਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਰਾਹ ਨੇ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੇਚਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਏ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਪਰੋਂ ਠੀ ਖਾਣੀ ਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਗੋਭੀ ਨਾਲ ਫੁਲਕਾ ਖਾਣਾ ਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਤੀ ਪਾ ਕੇ ਪੀਣੀ ਏ... ਪਰ ਏਥੇ ਕਿਚਨ ਵਿੱਚ ਵੜਦੇ ਨੇ ਤੇ ਡੱਬਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕਾਰਨਫਲੇਕਸ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਪਾ, ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਦੀ ਬੋਤਲ ਉਲੱਦ ਖਾ ਕੇ ਔਹ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਮਾਸ-ਮੱਛੀ ਤਲ-ਤਲ ਖਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਧਰਮ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੂ। ਇੰਡੀਆ ਜਾਂਦੀ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰਦਵਾਰ ਨਹਾ ਕੇ ਹੀ ਘਰ ਵੜਾਂਗੀ।

‘ਨਾ, ਮਾਸੀ ਜੀ, ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਹਰਦਵਾਰ ਨਾ ਜਾਣਾ।’ ... ਮੈਂ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ।

ਪਰ ਮਾਸੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅਤਿ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, ‘ਪੁੱਤਰ, ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ਘਲਾਉਣ 'ਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਅਹਿਸਾਨ ਉਮਰ-ਭਰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਾਂਗੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਘੁਟ-ਘੁਟ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੀ।’ ਆਖ ਉਹ ਮੁੜ ਜ਼ਾਰ-ਜ਼ਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਮਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ। ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, ‘ਮਾਸੀ ਜੀ, ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ਜਾਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਰਗੀ ਇਕੱਲ ਨਿਗਲ ਜਾਵੇਗੀ।’

ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਣ ਲਈ ਟਿਸ਼ੂ ਫੜਾਇਆ। ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਈ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਮਾਸੀ ਜ਼ਰਾ ਸੰਭਲ ਗਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ‘ਪੁੱਤਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਮਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ੈਅ ਏ। ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਧੁੱਪ ਆਂਦੀ ਏ। ਵਾ ਵਗਦੀ ਏ। ਪੰਛੀ ਚਹਿਕਦੇ ਨੇ’

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :

ਕਾਂਗਿਆਰੀ - ਕਣਕ ਵਿੱਚ ਉੱਗੀ ਬੂਟੀ। ਕੀਲ ਲਿਆ - ਵਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ, ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਮਾਈਂਡ ਕਰਨਾ - ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ, ਬੁਰਾ ਮਨਾਉਣਾ। ਤ੍ਰਿਕਲ-ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਧੌਣ ਦਾ ਵਿਚਲਾ ਹਿੱਸਾ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ‘ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਵਿਦੇਸ਼ੋਂ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਆਏ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ?
3. ਲੇਖਕ ਦੀ ਮਾਸੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੈ ?
4. ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਵਤੀਰਾ ਹੈ ?
5. ਮਾਸੀ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕੀਲ ਲਿਆ ?
6. ਮਾਸੀ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਮੜ੍ਹੀਆਂ-ਸਿਵਿਆਂ ਵਰਗੇ ਨਹਿਸ਼ ਬੋਲ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਵਰਜਿਆ ?

7. 'ਮੈਂ ਆਖਨੀਆਂ-ਬੰਤ ਬੇਟਾ, ਆਹ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਬਾਊ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ਵੀ', ਮਾਸੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕਹੇ ?
8. ਮਾਸੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਿਉਂ ਪਰਤ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

* * * * *